

Österåsen sanatorietiden 1901 – 1960

Tbc-historia

Lungtuberkulosen blev under 1800-talet den stora folksjukdomen i Sverige. Med industrialiseringen följde dåliga bostäder, trångboddhet, bristande hygien och näringsfattig mat vilket ledde till att smittan fick fäste och lättare spreds vidare.

Under mitten av århundradet hade man i Tyskland lyckade försök med vilokurer på anstalt och olika upptäckter gjordes fram till sekelskiftet, som kväv-gasbehandling och röntgenstrålning. Kring sekelskiftet var dock tbc fortfarande orsaken till vart sjätte dödsfall i Sverige. Det var först vid upptäckten av antibiotika under mitten av 1900-talet som sjukdomen kunde stävjas.

Jubileumssanatoriets tillkomst

Kung Oscar den II fick, vid sitt 25-års jubileum som regent 1897, en nationalgåva av svenska folket. Konungen och drottning Sophia beslöt att använda denna gåva till att bekämpa tuberkulosen. I första hand skulle de så kallade jubileumssanatorierna uppföras och en kommitté tillsattes där drottning Sophia var en drivande kraft.

Jonas Modin, förvaltare vid Forse Bruk, var den som tog initiativet att föreslå Österåsplatån framför det jämtska alternativ som jubileumskommittén redan utsett. Allt efter ett kollegium i Östersund där det raljerats över styvsinta västernorrälänningar och avslutats med att påpeka att jubileumssanatoriet skulle förläggas till Oxböleskogen vid Bispgården för "det kan ni väl inte ta ifrån oss". Modin lär ha svarat att "han skulle ta sig en funderare på saken".

Fredrik Lilljekvist, som restaurerat Gripsholms slott, utsågs till arkitekt. Man ville återskapa något av glansen från den svenska stormaktstiden under 1600-talet.

Firman Jakobsson & Eriksson från Umeå anlätades som byggnadsentreprenör men många arbetare anställdes ur ortsbefolkningen. Dock vet vi att murarmästaren var från Rättvik genom Rune Lindenor som skänkt bilden med arbetarna. Hans morfar A.O. Lind sitter som fjärde man från höger i första raden.

Den totala kostnaden för byggnader, värme, vatten och avlopp, belysning, inventarier m m sammanställdes till 735 661 kronor och 36 öre.

2 augusti 1901 stod Kungliga Norrländska lungotssanatoriet färdigt. Invigning förrättades av riksmarskalken friherre von Essen.

Olika behandlingar och kurer

Det fanns några få behandlingsformer som användes i början av sekelskiftet. Kvävgasbehandling var en, lungan pressades samman för vila och läkning. Andra var att bränna bort sammanväxtningar i lungan eller avlägsna revben. På sanatorieslang omvandlat till "bränning" respektive "revbenning" eller vid allvarigare fall t o m "staketrivning".

Dessa mer kirurgiska ingrepp varvades med mer eller mindre effektiva kurer. T ex tapotement som kräver en extra förklaring "ett skakande handgrepp som avsågs ha en upplivande verkan på vävnadselementen och nerverna." Utövades intensivt i upp till 10 minuter!

Den gamla sanatoriebehandlingen bestod i en sträng och regelbunden regim med vila i horisontalläge, närande föda, promenader och massor av frisk luft. Det senare föranledde att fönstren i sjuksalarna skulle stå öppna dygnet runt, helst också året runt...

Före detta patienter vittnar om hur vattnet frös i handkännorna och hur doktorerna måste ha vantar på händerna för att klara de iskalla dörrhandtagen vid ronderna. Men sanatorievistelsen innebar för många också en möjlighet till utbildning och intellektuell stimulans. Ett bra bibliotek, terapi, konserter och utflykter uppskattades.

Sanatoriet – en egen värld

Österåsen blev i många avseenden ett eget litet samhälle, självförsörjande genom vatten från Jan-Hans-bäcken, ångpannor som eldades med stenkol, stor kökträdgård och rymligt svinhus. Det fanns bland annat fast anställd snickare, kusk, trädgårdsmästare, baderskor, tvättföreståndare och sömmerska.

Smittskräcken gjorde också att sanatoriet blev något isolerat, men byborna sökte sig upp till Åsen ibland, t ex när det var bioföreställning varannan vecka.

Fester och kuriosa

Födelsedagar och större helger firades ivrigt av de som hade möjlighet, men det fanns även andra höjdpunkter under året. På Oscarsdagen blev det Oscarskabaré, surströmming – till sörlänningarnas stora förskräckelse – samt fackeltåg till Oscarsstenen. Vart fjärde år var det skottårsbal som sägs ha varit något alldeles extra. Sommarens karneval var en höjdpunkt, ett festtåg med utklädda figurer spatserade till krocketplanen där olika tablåer och andra programslag framfördes.

Fifflande och upptåg hörde också till, både oskyldiga och mer drastiska med den speciella galghumor som utvecklades på sanatorierna. Kanske inte alltid så lyckat när gamla patienter klädde ut sig i läkarrockar och ställde dystra prognoser på nyanlända, eller gömde sig under liklakan för att börja röra sig när bären bars iväg mot likboden

Män och kvinnor bodde på olika avdelningar men givetvis knöts ändå många kontakter. "Klövring" var sanatorieslang för dessa träffar som kunde vara av mycket skiftande art. Promenadklöver och Pratklover hörde nog till de oskyldigaste varianterna. Längs promenadvägarna uppstod vissa sevärdheter, en del kvar än idag. Ett exempel är härnälstallen där, enligt en förklaring, de patienter som orkat gå så långt gjorde en markering genom att sätta upp en härnål. Karl-Johan-myrrstacken, döpt efter vår första bernadottekung, lever kvar dock i mindre format.

Kulturen

Kulturlivet uppmuntrades under åren 1919-1952, då överläkare Helge Dahlstedt satte sin prägel på Österåsen. Han var en färgstark personlighet, känd för sin medkänsla och naturliga charm men även ofta brutala uppriktighet. Helge och Eva Dahlstedt hade ett stort konstintresse och lade grunden för den konstsamling som finns på Österåsen.

Under Helge Dahlstedts tid blev Österåsen det mest eftersökta sanatoriet i Sverige, särskilt bland intellektuella. Tbc-sjuka konstnärer,

författare och musiker fick utrymme för sin skaparkraft, och genom patientföreningens försorg bjöds det även på fina föreläsningar och konserter. Många fann och finner än idag miljön väldigt inspirerande. Arkitekten Fredrik Lilljekvist har lyckats skapa en karaktär av karolinskt lustslott och likheterna med Runsa Slott i Upplands Väsby är påfallande.

Tidskriften Vi & Ni producerades mellan 1932 och 1945 med patienternas hjälp. Kända och skickliga konstnärer på sanatoriet engagerades t ex Josef Kjellgren som skrev en artikel om bostadsproblemet som fick starkt eko i dagspressen. Men man anlidade även externa medarbetare, t ex Einar Norélius som tecknat omslaget.

Överläkare Olof de Maré, som efterträdde Dahlstedt under 50-talet, tog även han fasta på patienternas skaparlust. Författaren Birger Vikström har t ex antecknat "Jag har aldrig skrivit så flitigt som sen jag kom till Österåsen... Det finns andra sanatorier där patienten bara är ett nummer utan mänskliga rättigheter... Lyckligtvis har jag haft en litteraturintresserad läkare, Olof de Maré.

Han ordnade så att jag kunde skriva."

Olof de Maré utnyttjade kemoterapi, användandet av antibiotika, i kampen mot tuberkulosen. Detta ledde till lyckade resultat och i mitten av 50-talet blev det mindre efterfrågan på sanatoriets vårdplatser.

En ny era i Österåsens historia började.

Österåsen idag

Under en tid var Österåsen konvalecenthem för allergiker, reumatiker och astmatiker, men sedan 1982 är Österåsen landets enda landstingsägda hälsohem. Vi bedriver framgångsrikt en icke farmakologisk behandling med tyngdpunkt på livsstilsfrågor som rör kost, fysisk aktivitet och stresshantering. Kultur och miljö är också viktiga delar i behandlingen. Hörnstenarna i behandlingsutbudet representerar liksom under sanatorietiden en helhet.

Behandlingsdelarna bjuds var för sig som ett "smörgåsbord". Laktovegetarisk kost är ur många aspekter intressant och blir ett pedagogiskt instrument hos oss. Motionsaktiviteterna bjuds också som ett varierat utbud. Tanken är att våra gäster skall hitta något hos oss, som de sedan kan fortsätta med hemma. Så även med stresshantering, som är allt mer efterfrågat. Kognitiva tekniker för beteendeförändring kombinerat med Qi Gong, avspänning, meditation och reflekterande samtal ger goda möjligheter till återhämtning. Miljön och kulturen ger en ovärderlig inramning i vårt

arbete med icke farmakologiska metoder. Vi har en unik miljö som bas, ett kulturhistoriskt arv att förvalta.

Framledes undersöker vi nu forsknings- och utvecklingsmöjligheter. Främst handlar det om förbättrade vårdkedjor och säkerställande av behandlingsresultat. Vi satsar också på att bli en resurs för landstingets egen personal.

Verksamheten är tredelad. Basen utgörs av remitterade patienter (remissgäster) främst från det egna länet. Andra delar av verksamheten är vecko- och weekendgäster (ej remiss) samt kurser och konferenser.

Det unika med Österåsen är att under 100 år bidragit till bot och bättring i, för den stora allmänheten, så viktiga frågor. Det kan de 10 000-tals människor, som genom åren behandlats på Österåsen, vittna om.

Följ oss nu in i nästa århundrade – Österåsen lika aktuell – då som nu!

Ni som är intresserade av Österåsens historiska bildspel eller konstguidning, kontakta receptionen.

ÖSTERÅSENS HÄLSOHEM
Österås, 881 91 Sollefteå
0620 - 230 90
www.osterasen.com